

Миленко М. ПАСИНОВИЋ*

СОЦИОЕТНОЛОШКИ ПРАГ КАО ЕЛЕМЕНТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И ПОСЉЕДИЦА ИМИГРАЦИОНО-ЕМИГРАЦИ- ОНИХ ПРОЦЕСА И ТУРИЗМА, НА ПРИМЈЕРУ СТАРИХ ГРАДОВА КОТОРА И ПЕРАСТА

УВОД

Живимо у времену одрживог развоја, у држави која је својом званичном политиком прогласила такво опредјељење а највишим државно-правним актом, Уставом, озваничила еколошки карактер државе. Из наведеног произилази и одрживи туризам као једно од стратешких опредјељења Црне Горе. Међутим, не бисмо могли са сигурношћу тврдити да су сви, па и неки од оних који сматрају да су овладали питањима и проблемима одрживог развоја, и одрживог туризма, схватили њихову проблематику, посебно прагове ограничења одрживог развоја и узроке који их изазивају.

Проблеми о којима ће бити ријечи у овом раду произилазе управо из карактера и суштине туризма као дијела глобалне политике и из његове социоекономске специфичности. Због тога је њихове посљедице тешко уочити и још теже разумјети.

1. ТУРИЗАМ КАО НОСИЛАЦ ГЛОБАЛНИХ ТРЕНДОВА И КОНЗУМЕНТ НАЦИОНАЛНИХ И ЛОКАЛНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА

У овом поднаслову је садржана суштина социоетнолошког као сегмента социокултурног прага одрживог туризма. Наиме, када је

---

* Редовни проф. Универзитета Медитеран

ријеч о одрживом туризму, често се овај појам идентификује са еколошког аспекта, а то је симплификовање сложеног проблема одрживог туризма. Јер одрживи туризам није вид туризма, није његов сегмент, већ облик, а то значи да концепт одрживог туризма мора бити заступљен у свим његовим видовима.

Због тога, одрживи развој туризма не лимитира искључиво носиви капацитет простора, његов горњи праг, изнад кога настају штетне посљедице по културни пејзаж, већ одрживи туризам одређују и остали прагови ограничења, као што су социоекономски, социоетнолошки, као сегмент социокултурног и други.

Тема овог рада је социоетнолошки праг, што подразумева: *могућности одређене дестинације да без штетних посљедица по социокултурно наслеђе, у предмећу нашег интересовања етнолошки сејмени, поднесе демографске и промјене настале туристичким кретањем, и са њима уочијаје различитих култура, религија, националних идентичности и других особености, а да при томе не настану штетне посљедице по домицилно социокултурно и пејзажно окружење и не изазову незадовољство туриста.*

Тај праг се доста тешко уочава, још теже се одређују његови параметри, за разлику од прага носивог капацитета простора. Социоетнолошки праг није настао, у примјерима којима ћемо се бавити у овом раду, искључиво као директна посљедица туризма, већ као његова индиректна посљедица могућег запошљавања, и с тим у вези премјештања становништва у туристички афирмисане дестинације, али и због посљедица неекономских фактора, прије свега емиграција и имиграција након Другог свјетског рата и ратних догађања деведесетих година прошлог вијека на тлу сусједних, бивших република СФРЈ.

А сви они, учесници демографских кретања и учесници туристичких, не значе само премјештање људи у простору већ и премјештање њихових култура, религија, обичаја, навика итд.

Због чега је посебно значајан социоетнолошки праг одрживог туризма?

Због тога што туризам, осим већ познатих феномена, носи и феномен сукоба самим собом. Сукоба његових глобалних карактеристика које остављају негативне посљедице по регионлне, националне и локалне културне елементе, а са друге стране, тражи атракције локалних, регионалних, националних, па, усуђујемо се

рећи, и континенталних култура. Ово посљедње, нарочито када је ријеч о туристима са других континената.

У том сукобу, који опет можемо назвати својеврсним сукобом потражње и понуде, у овом случају културне, али и културно-пејзажне, велика је обавеза и својеврстан напор националних, регионалних и локалних учесника у туристичкој понуди да очувају њен идентитет, односно својства атрактивности које чине идентитет и културни имиџ одређене дестинације.

У назначеном сукобу, Црногорско приморје показује знаке да губи рат, што је посљедица више фактора.

Те су посљедице већ уочљиве у: губљењу традиционалних заната, замирању појединих обичаја, типу и архитектури кућа, материјалу који се користи за изградњу кућа, типовима насеља, губитку функција појединих насеља, пренамјени објеката, до увођења неких страних елемената у руралној и урбаном култури, гастрономији, супституцији фолклора са глобалним карактеристикама итд.

Иако са највиших мјеста, попут Свјетске конференције о туризму, одржане у Манили, 1980. године, стижу поруке за „афирмацију оригиналности култура и поштовање према локалној баштини народа”, или Препоруке РЕЦ (2003), коју је усвојио Комитет министара Савјета Европе, у којој се, поред осталог, каже: „Свјесни ризика који пријете културном наслеђу, локалном становништву и културама, насталих усљед прекомјерног и неконтролисаног развоја туризма, и свјесни ризика културне једнообразности и губитка идентитета до којих може доћи”, има се утисак, изазивају већу забринутост код оних који их доносе него код оних који треба да их спроводе.

Неке примједбе иностраних туриста да не желе да посјећују дестинације у којима се у доброј мјери чује језик њихових сународника и сусрећу се са њима и њиховим објектима, најављују фазу зрелости у животном циклусу једне туристичке дестинације, а то опет упозорава менаџмент дотичне дестинације да предузме одговарајуће мјере како не би дошло до фазе zasiћења а тиме и губитка те дестинације у смислу интересовања за њу, односно њеног позиционирања на туристичком тржишту.

2. ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЈЕНЕ НА ЦРНОГОРСКОМ ПРИМОРЈУ У ПЕРИОДУ 1948–2003. ГОДИНЕ И ЊИХОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ НА СОЦИОЕТНОЛОШКИ ПРАГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Црногорско приморје захвата око 11,5% територије Републике Црне Горе. На том простору је 1948. године живјело 69.809 становника или 18,5% тадашњег становништва Републике Црне Горе.

Педесет пет година касније, 2003. године, Црногорско приморје је повећало своје становништво за 2,08 пута у односу на базну годину, и са 145.856 становника партиципира са 21,67% у укупном становништву Републике.

Број становника на Црногорском приморју, у посматраном периоду, биљежио је бржи раст у односу на Црну Гору у цјелини.

Различити су резултати броја становника у старим градовима, Будви, Котору и Перасту, у односу на резултате који се односе на Црногорско приморје. Тако је Будва у периоду 1948–2003. повећала број становника на градском подручју са 687 (1948) на 1.058 (2003), или за 16,09 пута. Котор, Стари град, у поменутом периоду повећао је број становника са 871 на 1.363 становника или за 56%, док је Пераст у истом периоду смањио број становника са 412 на 368 или за 10,68%.

Сљедећи подаци показују колики број данашњих становника има мјесто рођења у мјесту становања или у истој општини:

Општина	Укупан број становника	Рођени у мјесту боравка		Рођени у истој Општини		Укупан % рођ. у мј. боравка и истој Општини
		Број	%	Број	%	
Бар	40.037	19.066	47,62	6.752	16,86	64,48
Будва	15.909	7.150	44,94	870	5,47	50,41
Котор	22.947	10.031	43,71	5.250	22,88	66,59
Тиват	13.630	5.773	42,35	1.073	7,87	50,22
Херцег Нови	30.043	12.460	37,71	6.416	19,41	57,12
Улцињ	20.290	13.982	68,91	2.822	13,91	82,82
Укупно Црногорско приморје	145.856	58.462	40,08	23.183	15,89	59,97

ИЗВОР: МОНСТАТ – Становништво, св. 9 – Подгорица, 2005.

Из наведене табеле могуће је закључити да 55,97% становника на Црногорском приморју има мјесто становања у мјесту рођења или су се у мјесто становања доселили са подручја Општине.

Неповољнији однос броја становника чије се мјесто рођења поклапа са мјестом становања или су у мјесто становања доселили из исте Општине, у односу на просјек Црногорског приморја, имају Будва 50,41% и Тиват 50,22%.

Другим ријечима, у просјеку је на Црногорско приморје, у периоду 1948–2003. године, доселило 44,03% становника изван територија општина на том приморју, односно, у апсолутном броју 64.211 становника, или у просјеку годишње 1.167 становника, колико је имала општина Мојковац 1948. године.

Не треба посебно доказивати да је са оваквим односом становништва, а посебно динамиком досељавања, било веома тешко очувати неке традиционалне етнолошке и друге културне вриједности. Не треба изгубити из вида да је паралелно са усељавањем, забиљежено и исељавање становништва, што је такође негативно утицало на очување одређених традиционалних вриједности, специфичних за овај дио Црне Горе.

С друге стране, растао је број туриста. Тако је 1948. године Црну Гору посјетило 65.257 домаћих и 834 страна туриста. Педесет пет година касније, 2003, број домаћих туриста који су посјетили Црну Гору износио је 457.643 или 7 пута више, док је број страних туриста исте године износио 141.787, односно 170 пута више у односу на базну 1948. годину. Тако је 1948. године на 452 становника Црне Горе долазио један страни туриста, а 2003. године на 4,7 становника Црне Горе 1 страни туриста.

3. ПОСЉЕДИЦЕ ПО СОЦИОЕТНОЛОШКИ ПРАГ НАСТАЛЕ ПОД УТИЦАЈЕМ ТУРИЗМА И ИМИГРАЦИОНО-ЕМИГРАЦИОНИХ ПРОЦЕСА

Посљедица имиграционих процеса и раста туристичког промета огледа се у порасту броја станова. Тај пораст је најмањи у старим градовима, Котору 45% у односу на стање из 1948. године, а у Перасту 11% у односу на исту годину. Посљедица овог раста, посебно у Котору, искључиво је у смањивању површина стамбених јединица након реконструкције последице земљотреса 1979. године, слично је и у Перасту, док у Будви то повећање износи чак 14,78 пута, што је посљедица повећања територије са градским статусом, али и несхватљиве надоградње неких од постојећих стамбе-

них објеката у старом урбаном језгру. Повећање броја стамбених јединица под утицајем туризма најбоље илуструју подаци да на Црногорском приморју постоји 25.800 регистрованих стамбених јединица за одмор, било као станови или куће.

Они покривају простор од 1.397.236 m², што готово одговара укупној површини плажа на Црногорском приморју.

Није само у питању број смјештајних јединица за одмор већ и њихов однос према традиционалној архитектури, грађевинском материјалу, традиционалној урбаној или руралној матрици и односу према културном пејзажу.

Мали је број ових јединица слиједио архитектонску матрицу традиционалне архитектуре на овом простору, како у погледу стила изградње тако и у употреби материјала.

Под утицајем туризма, многи објекти традиционалног начина производње или прераде, као нпр. стари млинови за жито, претворени су у угоститељске објекте, без задржавања традиционалних алата, ентеријера, а код неких и архитектуре. Њихову ранију намјену препознајемо по имену које се користи у маркетиншке сврхе.

Веома интересантна појава је забиљежена у општинама Херцег Нови, Будва и Бар, у којима се између два пописа, оног из 1991. године и овог из 2003, повећао број стамбених јединица и становника у насељима између 200 и 500 m надморске висине. Тај процес се наставља интензивном продајом земљишта или читавих напуштених горњих насеља у приобаљу.

У том процесу, коме је претходило спуштање локалног становништва под утицајем запошљавања у туризму или поморству, у тренду је обрнути процес, демографска инверзија, како сам је назвао, која не поштује традицију градње, а још мање традицију некадашње функције тих насеља. И док претходни процес има карактер ревитализације, истина, у другачијој функцији и са нарушеном традиционалном архитектуром и привредним објектима, дотле процес куповине кућа и станова у старим градовима, Перасту и Котору, претворио је значајне дјелове ових градова у зоне привременог становања. Није тешко претпоставити како изгледа насеље престанком краткотрајне љетње сезоне, када са њом престају и посљедње функције које су им остале.

Тако у Перасту има 135 домаћинстава а 266 станова, из чега закључујемо да се 131 стан користи за привремено становање. А то је

сваки други стан. У Котору, његовом урбаном језгру, према незваничним подацима, продато је око 30% станова страним држављанима или у апсолутном износу око 130 станова. То значи умртвљавање градова, њихових функција, обичаја и других етнолошких обиљежја под утицајем привремених становника другачијих социокултурних карактеристика и навика. Да ли ће и Котор, попут Пераста, постати, да се користим називом документарног филма, „Град затворених шкура”, остаје да се види? Односно, локалној и републичкој власти остаје да изнађу рјешења да до тога не дође.

Ни обала, па ни море, нијесу поштеђени урбанизације. Традиционална привезишта, мула или понте, како се каже у локалном дијалекту, мијењају своју намјену, од простора за купање до дневног боравка или угоститељског објекта различитих архитектонских рјешења и материјала.

Морски простор, коришћен за традиционални начин рибарења, извлачење мрежа потегача, назван „посте”, све више постаје простор за сидрење или привез пловила, чиме губи ранију намјену.

Земљотрес из 1979. године оставио је трајне посљедице на непокретно и покретно културно наслеђе. Уништење или продаја дијела споменичког наслеђа утицали су и на ентеријер и његов мобилијар. Посљедица једног и другог је што се број аутентичних бокељских салона свео на свега пет, не рачунајући оне у музејима. Многи дјелови мобилијара из старих капетанских кућа, које су скоро промијениле власнике, нашли су се на депонијама чврстог отпада.

Предметом продаје постаје свака некретнина па и она са карактеристикама споменика културе. Стога није чудо што се јавља интересовање и за куповину поједних цркава. Неке од старих цркава претворене су у стамбене зграде (црква свете Враче на обали у Доброти), понеки самостан (светог Фрања у Котору) у ресторан, Доминикански самостан такође у Котору, доскора складиште грађевинског материјала, у неку другу намјену, а црква светог Марка у Перасту, некадашњи магацин Модне конфекције „Јадран”, вјероватно ће имати прикладнију намјену у оквиру будућег хотелског комплекса.

Узгред речено, зар у самостану, садашњем ресторану, није могао бити измјештен Регионални завод за заштиту споменика културе,

а простор који данас заузима овај завод намијенити Музеју црквеног текстила, сребра и злата? Ти су предмети добрим дијелом производ которских средњовјековних радионица, а Котор је град свјетске културне баштине. На листи Унеска. Зар то не би било примјерено статусу овог града и ранијој функцији објеката? Ово нијесу примјери адекватне валоризације споменика културе, што је супротно принципима одрживог развоја. Наиме, са таквом намјеном споменик културе нема више обиљежје атракције, јер се на тржиту не „продаје” као споменик, а то значи и не остварује приход по том основу.

Крупне промјене, под утицајем досељавања и продаје некретнина, одразиле су се и на тип насеља у Которско-рисанском заливу. Наиме, овдашња насеља дуж обале настала су као насеља низног типа, слиједећи контуре обале и остављајући слободан простор између њих. Нова планска и непланска рјешења нијесу поштовала матрицу типологије ових насеља па су она, у доста примјера, на неприхватљив начин створила неки нови тип насеља, са заједничком карактеристиком необавезног поштовања традиционалне архитектуре, габарита и материјала, у великом броју случајева.

Пословни простори готово да нијесу намијењени старим занатима, каква је била намјена једне од двије главне улице у Котору, улица која спаја врата на Шкурди са вратима на Гурдићу, названа Улица сјевер – југ. Умјесто занатских радњи, у пословним просторима сусрећемо бутике и кафиће. Ови први не нуде одјећу са локалним обиљежјима, апликацијама познате добротске чипке на примјер, а ови други нуде буку.

И не само буку већ су јавне површине, тргове, „одузели” грађанима и претворили у пословни простор наткривен платненим покривом различитог дизајна и боја.

Мали је број сувенирских радњи а још мање предмета – сувенира, који би имали етно обиљежја локалног, регионалног или националног карактера. Сувенире многи доживљавају као предмет за успомену, а мање као средство комуницирања. А они су једно и друго. Преко сувенира се комуницира на туристичком тржишту, јер сувенир треба да садржи препознатљиве вриједности и карактеристике одређене дестинације, а то значи да мора да задовољи естетске, умјетничке, културне и друге вриједности, које код туристе треба да изазову жељу да посјети дотичну дестинацију.

ЗАКЉУЧАК

Процеси интензивног насељавања Црногорског приморја и исто тако туристичког развоја, озбиљно угрожавају реализацију Стратегије одрживог развоја, а тиме и одрживог развоја туризма.

И док се неки прагови ограничења одрживог развоја туризма, попут физичког или еколошког капацитета простора, јасно манифестују по посљедицама њиховог прекорачења, дотле се они, који имају друштвени карактер, попут социоетнолошког, као елемента социокултурног прага, теже уочавају, али и остављају теже посљедице. Те се посљедице, за разлику од других прагова ограничења, теже могу санирати.

Сводећи питање одрживог развоја на питање еколошког и прихватног капацитета простора, симплифицирају се проблеми одрживог развоја до њиховог запостављања. Јер одрживи развој туризма, како га је дефинисала Свјетска туристичка организација (WTO, 1995), подразумијева: „Управљање свим ресурсима уз одржавање културног интегритета, суштинских еколошких процеса, биолошке разноврсности и система који подржавају опстанак”.

Одрживи развој туризма подразумијева поштовање неколико принципа, међу њима: подржавање интегритета мјеста, што подразумијева да туристи траже специфичности локалног карактера (архитектуру, кухињу, естетске вриједности, итд.).

Поштовање локалне културе и традиције, односно однос према тим вриједностима, од учења карактеристика локалног живота до појединих ријечи које се користе у свакодневном комуницирању.

Спречавање злоупотребе производа, што значи његово коришћење у границама одрживости природног изгледа предјела и локалне културе (Пасиновић, 2006).

Један од примјера могућег комуницирања јесте комуницирање са туристима преко фолклора, народних игара и обичаја, ношњи, пјесме, здравица и слично, што, наравно, још увијек не користимо. То као да није специфичност локалног и регионалног, па умјесто фолклорних друштава презентирамо мажоретке. А управо су мажоретке примјер глобалног, јер се разликују само по боји униформе и по капама.

И у тржишном комуницирању, на сајмовима и берзама, сусрећемо мажоретке а не фолклорне ансамбле.

Није баш честа туристичка понуда етнолошко-еколошког вида туризма, који подразумијева традиционалне обичаје у очуваном културном пејзажу, у коме до изражаја долазе особености фолклора и пејзажа у коме се одвија таква понуда.

Негативне посљедице изнијете у претходном тексту управо указују на неадекватно поштовање наведених принципа.

Неадекватно или никакво поштовање наведених принципа посљедица је несхватања да је одрживи туризам облик који се мора спроводити кроз све видове туризма, а не вид, како га неки схватају, који се спроводи само кроз рурални или агро-туризам, на примјер.

Овај би рад било погрешно схватити као прилог антиглобализму или трибализму. Прије је допринос схватању потребе и значаја осталих прагова ограничења развоја одрживог туризма, односно сагледавања тог развоја као комплекса сачињеног од различитих фактора, прагова ограничења и њихових посљедица.

При томе, не треба туризам схватити као „кривца” поменутих негативних примјера. Туризам је корисник простора и његових ресурса онолико колико му то дозвољавају просторно-планска рјешења, односно њихово неспровођење или непоштовање.

С друге стране, туризам има моралну одговорност за одрживи развој, због своје улоге у свјетској економији у којој партиципира са 11,4% бруто националног производа, са 1.630 милијарди УСД инвестиција и са више од 1.369 милијарди УСД пореза.

То је, поред осталог, допринос туризма смањивању сиромаштва као једном од значајних циљева одрживог развоја.

На крају, не треба заборавити да је један од циљева одрживог развоја туризма физичко и духовно задовољство туристе, а оно почива на очувању локалних, регионалних или националних карактеристика туристичког производа.

ИЗВОРИ

Статистички годишњак – МОНСТАТ, 2005, Подгорица;
Републички завод за статистику – МОНСТАТ – Упоредни преглед броја становника по насељима, Свеска 9, Подгорица, 2005.

ЛИТЕРАТУРА

Пасиновић, М. (2006) – *Менаџмент њриродних и културних ресурса*, Факултет за туризам, хотелијерство и трговину, Бар.

Milenko M. PASINOVIĆ

SOCIO-ETHNOLOGIC ASPECT AS AN ELEMENT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND AS A RESULT OF THE IMMIGRATION-EMIGRATION PROCESS AND TOURISM, SHOWN ON THE EXAMPLE OF THE OLD TOWNS OF KOTOR AND PERAST

Summary

In the work the author defines socio-ethnologic factor as “a possibility of a certain destination to undergo demographic changes and the changes caused by tourist influx which brings along different cultural, religious and national identity influences, avoiding possible damage to socio-cultural heritage and landscape environment or residents’ and tourists’ dissatisfaction.”

In addition to the above definition the author stresses that on the Montenegrin coast only 56% of inhabitants, on average, have an identical place of birth and residence. Between 1948 and 2003 in some towns, as in Budva, the number of residents has increased 16 times while in Perast it decreased by 11,68%. Perast has 266 apartments out of which 131 are used for temporary residence or tourism. In the last two to three years 30% or around 130 apartments in Kotor have been sold. Those examples best illustrate the dying out of the previous functions of mentioned towns.

At the same time, under the influence of intensive building for tourist purposes, the number of settlements and residents, at the height between 200 and 500 metres above sea level, is rising especially in Herceg Novi, Budva and Bar. The author names this phenomenon “demographic inversion”.

The author stresses examples of the extinction of traditional handicrafts, customs, characteristic architectural and urban structures and the creation of new, modern types of settlements at the expense of traditional ones.

At the end the author calls our attention to the danger of a likely saturation phase that would cause irreversible damage.

